

MONOGRAFIES I RECERQUES

Joan Fuster: un intel·lectual ferit per la modernitat*

Ferran Archilés

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

ABSTRACT

L'assaig se centra en l'obra assagística de Joan Fuster que es llegeix des de la perspectiva del concepte de «modernitat». Una modernitat que es pot llegir de dos punts de vista que poden conviure contemporàniament: en un primer cas, es pot entendre l'obra de Fuster des de l'impacte del món del pensament nascut amb la Il·lustració i que s'encarna posteriorment sobretot en el pensament científic i la idea de progrés. Però també es pot llegir des del pensament crític que ha qüestionat els límits o la validesa de la mateixa modernitat. En l'article es reflexiona a partir de l'horitzó de significats que Fuster pogué atribuir, per la seva formació i reflexió, al concepte i la seva crítica.

Paraules clau: Joan Fuster, modernitat, identitat, valencianisme, cultura catalana.

ABSTRACT

This essay is centred around the work of Joan Fuster, which can be read from the perspective of the concept of “modernity”. Modernity that can be read from two points of view which can coexist in contemporary times: in the first case, the work of Fuster can be understood from the impact of the world of thought born from the Enlightenment and which later on became incarnate especially within scientific thought and the idea of progress. But it can also be read from the perspective of critical thought that has questioned the limits and the validity of modernity itself. The article analyzes things from the point of view that Fuster provided to the concept and his reviews based on his training and reflection.

Key words: Joan Fuster, modernity, identity, Valencianism, Catalan culture.

* L'autor participa en el projecte HAR2008-06062.

Tot exagerant un poc, però no gaire, podríem dir que la clau de volta de l'obra assagística de Joan Fuster és la seua complexa reflexió sobre el significat d'allò que, si més no per conveniència, podem anomenar «modernitat». És a dir, el món del pensament nascut amb la Il·lustració i que s'encarna posteriorment sobretot en el pensament científic i la idea de progrés. Però també el pensament crític que ha qüestionat els límits o la validesa de la mateixa modernitat.¹ En aquest article tractaré de reflexionar a partir de l'horitzó de significats que Fuster pogué atribuir, per la seua formació i reflexió, al concepte i la seua crítica.

Coherent o paradoxal, el pensament sobre la qüestió nacional (la identitat de valencians i catalans) de Joan Fuster forma part de la seua reflexió sobre la modernitat. En el fons, Fuster abordà aquesta reflexió sobre la modernitat i sobre la identitat des d'un plantejament autoconscient de construcció d'ell mateix com a «intel·lectual». Per això el «compromís» i la relació amb la «política» són reflexions decisives per entendre la seua manera d'abordar la modernitat i els seus efectes. Des d'un inicial «elitisme» d'arrels orteguianes, Fuster passarà a una posició crítica davant de la realitat igualment esmolada però amb perfils canviants. No és estrany, per tant, que, si bé la seua postura respecte de la modernitat serà sempre crítica (en especial quan aborde la «societat de masses»), no ho serà sempre en els mateixos termes, ni de bon tros. La seua característica postura madura d'intel·lectual d'esquerreres, amb un agressiu llenguatge marxista, resulta ser un punt d'arribada, però no estava predeterminat.

Una de les coses que més mal ha fet i fa a l'hora de valorar la figura de Joan Fuster és la tendència a descontextualitzar-lo. Així mateix, una

¹ En el sentit d'Horkheimer i Adorno. També de Foucault i la seua reflexió sobre la Il·lustració. Vegeu Michel FOUCAULT, «¿Què és la Il·lustració?», dins M. FOUCAULT, *Foucault vist per Foucault. La filosofia com a activitat il·lustrada*, Alzira, Bromera, 2003, p. 27-56. Vegeu-ne els límits de traçar-ne una genealogia de filiació única del pensament de la modernitat a Zeev STERNHELL, *Contro l'Illuminismo, Dal XVIII alla guerra fredda*, Milà, Baldini Castoldi Dalai, 2007. En el fons, com va assenyalar Susan Stanford Friedman a propòsit del concepte de modernitat, la possibilitat d'una definició unívoca és del tot improbable, tant com poc desitjable. Susan STANFORD, «Definitional Excursions: The meanings of Modern/Modernity/Modernism», *MODERNISM / modernity*, vol. 8, n. 3, 2001, p. 493-513, citació de la p. 497.

conseqüència derivada d'aquest fet és la tendència, el vici seria millor dir, a interpel·lar els escrits fusterians o a cercar-ne (forçar-ne, moltes vegades) els referents, autors o idees prestigiades en el moment en què l'analista escriu. D'aquesta manera s'obscureixen els contextos intel·lectuals d'origen i autors, o corrents sencers del pensament que han influït resten en el silenci. Un cas paradigmàtic en aquest sentit és, en la nostra opinió, el de la influència d'Ortega y Gasset en l'obra fusteriana. A l'inrevés, s'han publicat treballs que plantegen els impossibles diàlegs, o els estrictament superficials, amb autors que van de Wittgenstein a Berlín, treballs que diuen molt de l'autor que planteja el diàleg, però més aviat poc de Fuster.²

Cal insistir en el fet que la formació intel·lectual de Joan Fuster deu molt, en la seua etapa inicial, al llarg de la dècada dels quaranta i també en els anys cinquanta del segle XX, a un cert ambient intel·lectual europeu i específicament espanyol, o almenys al que estava disponible en aquell moment per a un jove en l'Espanya de la postguerra. Això ho va captar molt bé Josep Pla quan li va dir a Fuster que mostrava *«un excés de cultura germànica passada per Madrid»*. Amb aquesta circumvolució planiana el que estava indicant bàsicament és que Fuster, com aquest mateix va entendre que li recriminaven, tenia *«massa reminiscències de formació amb el segell de la Revista de Occidente»*.³ I amb ella, del mateix Ortega y Gasset, cal afegir immediatament, perquè sembla indiscutible que l'empremta d'Ortega sobre Fuster és decisiva. Quin altre *assagista* podia tindre Fuster més a la vista? Fet i fet molts dels temes, des de les preocupacions estètiques a les preocupacions sobre la societat de masses tenen un caire decididament orteguian. I, sobretot, la forma mateixa de «l'assaig» com a forma vàlida per a les idees. Molt abans que «l'humanisme», abans i tot que l'admirat Montaigne, va ser-hi Ortega. I també Eugeni d'Ors, certament. Qui era més «il·lustrat» que D'Ors...?⁴

² Val a dir que un poc de tot això hi ha en el d'altra banda magnífic treball de Guillem CALAFORRA, *Dialèctica de la ironia. La crisi de la Modernitat en l'assaig de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006.

³ Ho reporta Joan FUSTER, *L'Home, mesura de tots les coses*, Barcelona, Edicions 62, 1992 (1a ed. 1967), p. 38. No apareix, però, als textos que Pla va escriure sobre Fuster, així que degué ser un comentari verbal.

⁴ A la introducció de Joaquim Molas, que acompanyava la primera edició de *L'Home, mesura de totes les coses*, esmentava amb agudesia que Fuster «recull orsianament la palpitació del temps per extreure'n conclusions d'abast més o menys general; que

D'alguna manera la trajectòria intel·lectual de Fuster s'assembla, d'entre tots els seus companys «generacionals», en els seus orígens a la de Gabriel Ferrater, i una comparació de paral·lelismes i divergències resulta fascinant.⁵ El sentit iconoclasta, segurament, també els agermanava. El que resulta més curiós és la manera com Fuster va anar esborrant aquestes empremtes en la seua memòria i en el seu testimoni. Sobre Eugeni d'Ors, en va escriure en diverses ocasions, al llarg de la dècada dels cinquanta, i de fet, en va mantindre una valoració global positiva (la qual cosa, ja arran de la mort de D'Ors, va ser més aviat una excepció en el marc de la cultura catalana). Però, a Ortega, en canvi, mai no li dedicà un text monogràfic, ni un article (amb l'excepció d'un obituari que no es va publicar per problemes de censura).

Ortega simbolitza un món intel·lectual de gran influència en el jove Fuster que es completa inevitablement amb autors com Heidegger o Spengler, tots ells representants del món de la *kulturkritik*, de la cultura europea d'entreguerres i d'abans, que aglutinava un grapat d'autors crítics amb la modernitat que giraven entorn de l'irracionalisme i la crisi de la idea de progrés, així com de plantejaments elitistes.⁶ L'aparició de la societat de masses esdevingué un dels seus objectes de preocupació màxima pel que tenia d'amenaça a les elits culturals i a la seua idea d'Europa que temien en decadència.⁷ Significativament Fuster, en els seus primers escrits, es mostra constantment preocupat per aquests temes: per la idea d'Europa, per la rebel·lió de les masses, pel significat de la tècnica.⁸ L'empremta orteguiana és

prova de definir, com Ortega, els grans temes de la nostra època». I si això era veritat per a l'assaig madur, ho era encara més en els anys previs, de formació i prova. Vegeu. Joaquim MOLAS, *Lectures crítiques*, Barcelona, Edicions 62, 1975, p. 197

⁵ Laureano BONET, *Gabriel Ferrater, Entre el arte y la literatura. Historia de una aventura juvenil*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1983.

⁶ En aquest context, i per d'altres vies directes o indirectes, Nietzsche podria haver estat una possible influència. Però no ho fou a la primera etapa formativa. En la nostra opinió, això es va esdevindre prou més tard. Cal veure Guillem CALAFORRA, *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006.

⁷ Artur HERMAN, *La idea de decadencia en la historia occidental*, Barcelona, Andrés Bello, 1998.

⁸ Potser el primer a adonar-se de la importància de la reflexió sobre la tècnica i sobre la societat de masses, va ser Manuel LLORIS; *Aproximación a Joan Fuster*,

omnipresent. De fet, estem davant d'una primera «onada» (en aquest cas com a etapa de formació) del que serà la manera com Fuster aborde la reflexió sobre la modernitat.

El 1952, en el seu primer assaig vertaderament important, *Les originalitats* (que donarà títol al seu primer llibre també) i en el marc de la seua reflexió sobre la consciència de la singularitat del creador, Fuster situa les coordenades de la seua interpretació de la modernitat: «*L'industrialisme, en efecte, comportava el predomini d'ideologies i d'institucions socials i econòmiques de caràcter massiu, uniformadores, absorbents [...] El seu producte és l'home massa, que, almenys a Europa, no és encara l'home col·lectivitzat, l'home engolit per l'estandardització material i intel·lectual. No ho és encara, però se sent en la imminència de ser-ho*». No caldrà insistir de nou en el caràcter intensament orteguïà d'aquestes reflexions. A més, Fuster obrí la seua reflexió cap a un menysteniment de la «massa» que dóna sentit a l'«originalitat» i que no és, en el fons, sinó una reflexió sobre el paper d'unes certes minories *selectes*. Per això pot afirmar: «*L'home mitjà [...] quan el sobta la intuïció del seu desarrelament humà, no pot evitar un calfred d'espant. I si aleshores opta per retraure's, per sumir-se en la vaga massa d'on, per un instant, havia eixit —tot és qüestió de lucidesa—, ho fa perquè la perspectiva de ser permanentment lúcid li produeix un vertigen insofrible*».⁹

En relació ben estreta amb aquests plantejaments, Fuster elaborà en aquests anys una valoració dels mitjans de comunicació de masses i els seus efectes socials. El 1953, i a propòsit del cinema, certament l'art de masses per excel·lència en la modernitat (al qual, d'altra banda, Fuster era molt aficionat...) deia: «*El cinema ens agrada, sobretot, perquè ens infantilitza*». En basar-se en una mena de «*disposició infantil de l'espectador*», deia Fuster, «*el cinema estupiditza, i nosaltres —estúpids en la mesura que ens tornem infants— ens hi deixem estupiditzar. D'aquí els efectes supremament sedants de l'espectacle. El cinema és, per parlar amb exactitud, l'opi dels pobles, un*

València, Almodín, 1979, p 53-80. És significatiu de fins a quin punt tot això resultava invisible o irrellevant entre els qui inquirien en el pensament de Fuster que no aparega esmentat a les extenses converses de les darreries dels anys setanta i inicis dels vuitanta reproduïdes a Júlia BLASCO, *Joan Fuster: Converses filosòfiques*, València, Eliseu Climent Editor, 2002.

⁹ Cfr. Joan FUSTER, *Les originalitats*, Alzira, Bromera, 1999 (ed. Orig. 1956), p. 53-54.

analgèsic divertit, una evasió beneficosa». Per a Fuster, el problema no estaria en el cinema en si com a tècnica, ni en els continguts, sinó en *«la manera d'acceptar-los i mirar-los, en aquella expectació infantil que ens suscita el cinema i que mai no domina el lector. Amb el lector ocorre el contrari que amb l'espectador del cinema: quan llegim experimentem un augment d'adultesa»*.¹⁰ Allò més important, i on pren rellevància aquesta mena de consideracions és el fet que Fuster temerà sempre els usos totalitaris i uniformitzadors de la tècnica mitjançant la societat de masses: una «infantilització» si no s'hi posa remei. Cal no oblidar que per a Fuster, *«cada victòria de la tècnica, cada instrument nou —màquina, càlcul, producte químic—, passa a ser una arma més al servei del poder. Del poder absolut, és clar. Tot poder és absolut, en tant que poder»*.¹¹ I el poder absolut, en definitiva, «fa» masses i les domina.

No ens aturarem ara en l'immens impacte de l'existencialisme, en definitiva, la línia del pensament més influent a l'Europa de la postguerra, amb les figures cabdals de Camus (de qui Fuster traduiria diverses obres, per cert) i Sartre al capdavant, que permeteren a Fuster continuar reflexionant sobre la condició de la modernitat. Una agònica modernitat en l'Europa (i

¹⁰ Joan FUSTER, *Obres completes, II*, Barcelona, Edicions 62, 1969, p. 97-98. Entrada del 17-6-1953.

¹¹ *Ibidem*, p. 51. Entrada del 5-10-1952. Joan Borja ha abordat, en un minuciós estudi sobre la ciència en el pensament fusterià, la relació entre la ciència, els mitjans de comunicació i els nous ordres socials. En la meua opinió l'autor, malgrat els matisos que introdueix, tendeix a menystindre alguns aspectes de fons de la construcció intel·lectual fusteriana, i precisament la influència orteguiana. Així mateix, l'estudi tendeix a equiparar les diverses cronologies de producció dels escrits fusterians, la qual cosa fa perdre el sentit sincrònic. És el que passa quan aborda aquest fragment citat quan Borja diu: *«Amb tot, l'advertiment fusterià respecte de la manipulació del progrés per part de determinats interessos de poder no ha d'emboirar-nos la percepció nítida, en el seu univers ideològic, d'una aposta decidida pel progressisme; del progressisme com una oportunitat per a la superació social: com una opció irrenunciable que ha convulsionat ja les estructures de dominació i que ofereix perspectives sense precedents per al millor repartiment de les riqueses i els plaers de la vida»*. Joan BORJA, *La utopia de la ciència. Joan Fuster i la mesura de les coses*, Alzira, Bromera, 2003, p. 159 i seg. Però Fuster a inicis de la dècada dels cinquanta està molt lluny de cap posició «progressista» en aquest sentit, i ben a prop d'una crítica gairebé derogatòria de la modernitat «realment existent».

l'Espanya...) de les ruïnes que es resolía en un pensament humanístic que va galvanitzar Fuster, i que li permetia un gir intel·lectual important (però que no implicava abandonar els seus lligams amb el passat).

En paral·lel amb aquest moment, a finals de la dècada dels cinquanta, la reflexió de Fuster sobre Europa i la modernitat es va veure esperonada pels fenòmens de descolonització, i fou especialment important el cas ben pròxim d'Algèria, que el va preocupar notablement. En aquest sentit es detectable en Fuster una influència del pensament d'autors anticolonials, sobretot d'aquells d'expressió francòfona com Franz Fanon i Albert Memmi i sempre ben a prop de l'empremta de Jean-Paul Sartre, que els va emparar i difondre. Estem, de fet, davant d'un aspecte capital en la configuració madura de l'obra fusteriana. Tot plegat, entre finals dels anys cinquanta i inicis de la dècada del seixanta (quan Fuster escriu o concep alguns dels seus textos més duradors de la seua obra) Fuster està de ple inserit en la segona «onada» de reflexió sobre la idea d'Europa i el sentit de la modernitat.¹² Era inevitable probablement, ja que això mateix omplia tot el pensament «occidental» i europeu, en particular. Europa es «provincialitzava» i això no era fàcil de pair.¹³

A més, els esdeveniments vinculats als processos de descolonització forçaven a una reflexió sobre la relació entre les «tradicions» i la «modernitat», ja que això mateix era el que s'estava posant en qüestió a les

¹² Fuster rendí, encara, en aquests anys, una darrera reflexió a les velles preocupacions orteguianes. Les «masses» continuaven planant en el seu pensament. Però, ara, ho feia introduint una nova consideració: l'aparició de la «cultura de masses». Així, l'agost del 1959, i amb un deix irònic que deu anys abans no s'hauria produït, Fuster parlava de les «masses sense rebel·lar». Val a dir que Fuster, el 1968, reconeixia que «*el 1959, les fórmules actualment en vigència —«societat de consum» i tot el que la societat de consum implica— eren desconegudes, si més no entre nosaltres. Hi perdurava, sobretot, el prestigi de José Ortega y Gasset, que, en La rebelión de las masas —un llibre «vell», d'altra banda—, havia estipulat una certa manera de considerar el problema*». Joan FUSTER, *Obres completes*, II, op. cit., p. 382-385. Entrada del 9-8-1959. El comentari posterior és un afegit datat el setembre de 1968 (citació de la pàgina 385). L'any 1959 Fuster va sol·licitar una beca d'estudis a la Fundació March, que no li fou concedida, sobre el tema «Técnica, cultura, massa». El text de la seua petició, al catàleg *Els arxius de Joan Fuster*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006, p. 24-33.

¹³ Dipesh CHAKRABARTY, *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

societats que s'estaven descolonitzant. Convé no equivocar-se: Fuster es mostrà en les seues anàlisis com un indubtable «eurocèntric», tot establint una distinció molt clara entre Occident i l'occidentalització (són conceptes del mateix Fuster, no pas meus) i les societats colonials. No per això mirà, però, amb menys atenció aquests moviments. Cal recordar que són els mateixos anys en què Fuster està reflexionant molt intensament sobre la condició nacional dels valencians i els catalans (és el moment, de fet, de *Nosaltres, els valencians*), respecte dels quals trobà interessants punts de contacte amb les societats colonials. En realitat, uns punts de contacte que eren extensibles a totes les «minories nacionals» que a Europa (i, especialment a França), també en la dècada dels seixanta, començaven a alçar el cap, com a l'Estat espanyol mateix. L'any 1967 Robert Lafont parlava d'una «revolució regionalista». A França era possible afirmar que *«lé regionalisme, c'est la voie d'un nouveau combat contre les force d'opression, d'exploitation, de répression»*.¹⁴

Amb un llenguatge ben característic del moment, Fuster en contraposarà les «alienacions», i el que no eren alienacions al «retorn a la veritat» que l'oposició a l'Estat destructor de la diferència representava. Es tractava d'un tornar a la identitat pròpia, a l'autenticitat.¹⁵

Tot plegat, el que estava observant Fuster als països que es descolonitzaven, però, era més un mirall que no un model. En la meua opinió, resulta impossible no interpretar la posició fusteriana a inicis de la dècada dels anys seixanta com una tensió entre la «modernitat» i la «tradició». Per a Fuster, la modernitat és un procés inexorable, i en absolut no s'hi oposà, però al mateix temps no pogué deixar d'observar que tenia uns efectes no sempre positius per al manteniment de les «comunitats» i llurs identitats històriques. En concret: la «comunitat» dels valencians com a poble i la seua identitat. Fuster estava obligat, precisament, a reflexionar per aquest cantó per la

¹⁴ La cita és del filòsof Pierre Fougeyrollas, i apareix esmentada a Michel WINOCK, *Le siècle des intellectuels*, Paris, Seuil, 1999, p. 686.

¹⁵ En 1963 Fuster, tot parlant de la perifèria francesa i el seu renàixer, havia afirmat: «...és evident que hi ha també una “alienació” nacional [...] No dubto que, en última instància, la submissió nacional comporta la submissió econòmica. Però, fins i tot, deixant de banda aquest aspecte, sempre vidriós, encara subsisteixen les restants i ignominioses subjeccions i imposicions que priven a una comunitat el just i saludable desenvolupament de la seva vida pròpia». Cfr. Joan FUSTER, «Un retorn a la veritat», *El Correo Catalán*, 3-6-1962, dins J. FUSTER, *Examen de consciència*, op. cit., p. 146.

rigidesa de la seua comprensió de la modernitat que sempre interpretà com una via única, un model únic (en gran mesura sostingut en el desenvolupament «ideal» del model econòmic capitalista occidental), com la seua anàlisi de les societats colonials posaria de manifest. Des d'aquests plantejaments, l'erosió de les formes identitàries i culturals prèvies era, gairebé, inexorable (i per això aquestes societats colonials, indefectiblement s'havien d'occidentalitzar). Seria també aquesta erosió inexorable per a les «minories europees»? I per als valencians?

Com es podia integrar, doncs, la singularitat en la modernitat? Per dir-ho a la manera d'Octavio Paz, com es podia eixir de la soledat del laberint de la identitat pròpia?¹⁶ Com es podia integrar la «singularitat amarga» que era per a Fuster la trajectòria històrica valenciana, en la modernitat? Això, precisament, l'haurà d'ocupar per més de dues dècades.

D'altra banda, i des de la segona meitat dels anys seixanta, Fuster donà un nou tomb en el seu pensament. De manera consistent, detectà una vertadera «crisi de l'humanisme», al davant del nou món de la tècnica i, sobretot, la societat de consum.¹⁷ D'alguna manera el món intel·lectual bastit als anys cinquanta començava a quedar envellit (l'«humanisme», l'existencialisme...). Europa canviava, la postguerra quedava lluny. Creixement econòmic i canvis culturals de gran abast s'hi albiraven.

De tot això, Fuster se n'ocuparia repetidament als seus articles de premsa, sobretot a *La Vanguardia*, especialment des del 1968. Havia arribat l'hora de la «societat de consum». Les reflexions fusterianes s'ompliren,

¹⁶ L'obra de Paz fou publicada el 1950 i ampliada el 1959. Vegeu, Octavio PAZ, *El laberinto de la soledad*, Madrid, Cátedra, 2002.

¹⁷ No per casualitat (i amb un to lleument irònic, en el fons, però també perplex), Fuster el 1967 parlava de «l'home desmesurat». I diu: «*el cotxe, l'avió, l'Sputnik, ¿quina relació conserven amb la "mesura" humana?*». La seua resposta serà que: «*En definitiva, i pel que respecta a l'utilitatge "tècnic", sigui domèstic, industrial o científic, representaria una victòria exemplar de l'"home" sobre el medi, sobre la naturalesa hostil o passiva. I ho és. Però a expenses de la "mesura" tradicionalment propugnada i avui "sacrificada" [...] Tanmateix, encara n'hi ha més: la "raó", la "mesura" humana per antonomàsia, ¿no queda igualment "sacrificada" per la complexitat de la nostra actual situació "cultural"?*». Per a Fuster, en definitiva, «*l'"home" del "nostre temps" ja no té "mesura": ha estat superat per les seves pròpies maquinacions*». Cfr. Joan FUSTER, *L'home, mesura...* op.cit., p. 16-17.

aleshores, de consideracions molt crítiques sobre els mitjans de comunicació i la manipulació de les masses (però també sobre les bondats de la tècnica aplicada a la vida quotidiana, i la possibilitat d'un cert accés al «consum»). Amb un llenguatge nou i amb importants canvis de fons, aquestes reflexions són la continuació de les preocupacions més antigues de Fuster.¹⁸ Fou la tercera «onada» en el pensament fusterià sobre aquestes qüestions. En realitat, la «societat de consum» i els efectes de la cultura de masses, va esdevindre el centre de la reflexió més important que des del període d'entreguerres s'havia qüestionat el significat de les «masses».¹⁹ Apocalíptics i integrats, com en va dir el 1964 l'innovador treball d'Umberto Eco, repensaven els significats de la societat i la cultura. No per casualitat a Itàlia, el vell país catòlic del sud en definitiva, que experimentava de sobte entre finals dels anys cinquanta i inicis del seixanta el seu «miracle econòmic» i on autors com Pasolini o Antonioni, el mateix Eco o Italo Calvino, acusaven l'impacte d'una societat en procés de xoc i canvi entre el present i el seu passat. En paraules d'aquest darrer, fins i tot calia afirmar que *«se dunque la cultura non s'è ancora riavuta dal trauma della rivoluzione industriale non c'è nemmeno da aspettarsi che si riabba tanto presto»*. No almenys en 1962, quan Calvino signava aquesta reflexió.²⁰ Vells i nous crítics culturals, de Marshall McLuhan a l'Escola de Frankfurt, tot passant per Susan Sontag, Umberto Eco o David Bell, marcaren la pauta del

¹⁸ El febrer de 1962 Fuster havia deixat escrit ja que: *«El “consumidor” industrial, en canvi, és el subjecte passiu de la “standardització”. Menja, vesteix, calça, es diverteix, amb materials bàsicament manufacturats en sèrie. [...] Ningú no escapa, ni pot escapar, a l'inflexible imperi de la indústria. I una mena d'uniformisme vergonyós sembla ser la perspectiva que s'obre davant l'home de la segona meitat del segle XX»*. Així mateix, afirmava: *«“Això que crec que anomenen ‘mass media’ [...] estan creant en la societat actual una mentalitat col·lectiva tan monòtona i tan ‘standard’ com puguin ser-ho els aliments en conserva o la roba confeccionada»*. Fuster no negava, amb tot, que aquesta massificació suposara *«per a la immensa majoria dels habitants del món d'avui, un estadi ben superior a l'analfabetisme o a la inòpia intel·lectual que, sense una tal mediació industrialitzada, seria el seu destí»*. Cfr. Joan FUSTER, «Europa, amb les seves masses», *El Correo Catalán*, 11-2-1962, dins J. FUSTER, *Examen de consciència*, op.cit., p. 73-76.

¹⁹ En l'àmbit cultural català, cal destacar Salvador GINER, *La societat de masses. Natura i funció d'una teoria*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1961.

²⁰ Per a Calvino: *«lo sviluppo della tecnica e della produzione spingono come forze biologico-sismiche»*. Cfr. Italo CALVINO, *Una pietra sopra. Discorsi di letteratura e società*, Milà, Mondadori, 1995 (ed. original, 1980), p. 101-100.

que s'experimentava a tot arreu, a Europa, als Estats Units o als països que es descolonitzaven. Fins a quin punt coneixia Fuster aquestos autors? O el Roland Barthes de les *Mitologies*?

En la meua opinió, el pensament de Fuster estava travessat en aquell moment i més que mai d'interessants matisos i no poques contradiccions. En 1968, la manera d'abordar l'anàlisi de la «societat de consum» havia de fer-se amb compte. D'entrada estava en contra de com «l'"esquerra" intel·lectual europea, sempre una mica fascinada pel fantasma de Rousseau, ha acabat per convertir-la en designació nefanda. Hi ha, en aquest sector, una alegre ansietat de denigrar la "societat de consum"». En aquest sentit la denúncia de l'alienació a la Marcuse irritava profundament Fuster. «No és el "consum" —l'"abundància", si es vol— [...] que aliena l'home sinó les relacions de producció». Per a Fuster, tot això no era sinó un plantejament propi de «neo-minories selectes». Ara Fuster capgirava les seues herències orteguianes, les rebutjava (i posava entre cometes tots els vells conceptes...), s'alçava com a crític de qualsevol intent de menystindre la «massa» en la seua voluntat de consumir. Denunciava així: «Als "selectes" d'extracció benestant —"rics"— els costa molt d'esforç imaginar-se les "necessitats" de la "massa", d'una massa secularment immersa en la inòpia. Ells, "mandarins" ni que només sigui a nivell mesocràtic, "consumidors" cent per cent, s'alarmen davant la perspectiva que la "massa" vulgui "consumir". I les masses volen "consumir": ara, de seguida, per poc que puguin...». Significa això que Fuster abraçava, la nova «societat de consum»? En realitat, no. Per a Fuster la crítica s'havia de fer en un altre sentit. «Trobo intel·lectualment perturbador», deia, «que s'escrigui "societat de consum" quan allò que es pretén de dir és "neocapitalisme". Que diguin, doncs, "neocapitalisme". I que deixin tranquil el "consum"». ²¹ Per tant, el que calia criticar eren els efectes «alienadors» d'aquest «neocapitalisme» i no el consum *per se*.

Però, quatre anys abans, el 1964, Fuster ja havia publicat un article en què abordava exactament els mateixos elements que acabem de veure en joc, però en una recomposició diferent. D'entrada no li semblava tan discutible l'ús de la fórmula «societat de consum» (però sí que assenyalava que no era gaire «científica»). Per a Fuster, es tractava d'una societat on s'havia

²¹ Joan FUSTER, *Obres completes*, volum II, *op. cit.*, p. 386-387.

incrementat el benestar entès com a possibilitat de consum de béns. Però afegia: «*No hi intervé cap vel·leïtat “condescendent” o “caritativa”, per part del capitalisme, ni aquest canvia gens ni mica en la seva complexió classista. S'esdevé, simplement, que per una inflexible fatalitat del desenvolupament “tècnic” —els mitjans de producció—, la seva indústria es veu obligada a eixamplar el mercat: el “consum”, per tant, és converteix en un problema de masses, per dir-ho així, i dir-ho malament*». Per tant, Fuster continuava parlant de «masses», però ho inseria tot plegat en una anàlisi del capitalisme d'arrels decididament marxistes. I per a Fuster, «*l'ascensió de les masses en aquesta situació —“nivell de vida” elevat— imprimeix a la vida social dels referits països un viratge francament espectacular*». Aquest viratge, però, no era l'ascens del benestar, sinó que Fuster volia concentrar-se en una altra dimensió: «*Ja d'entrada, passa alguna cosa que contradiu, interromp o anestesia un factor dinàmic dels últims cent cinquanta anys de la seva història: l'impuls “revolucionari” del proletariat. Agradi o no, el resultat és aquest. L'estampa clàssica de l'obrer sacrificat i conscient, lluitador i explotat, que il·lustra el santoral del socialisme i de l'anarquisme, s'esvaeix i és substituïda per una altra prou menys “heroica”: la del prolo que disposa d'automòbil i d'electrodomèstics més o menys eficaços i que vota De Gaulle o Erhard*». Per això, Fuster prioritza que «*la capacitat adquisitiva del proletariat*», ara, «*el distreu*». Però, quina és aquesta distracció? «*El “distreu” —l'aparta— de la seva “revolució”*». Actualment, les reivindicacions «*revolucionàries*» de la classe obrera, en les «*societats*» de consum, s'han evaporat. Ningú no reivindica res, llevat d'un augment de jornals. [...] *El proletariat “seduït” pel “consum” —el televisor, la nevera, el cotxe...— ja no pensa en revolucions. ¿Renunciarà al final de setmana per assistir a un míting o a una manifestació? ¿O a veure a la tele un matx de futbol o de boxa, per acudir a una reunió de la seva cèl·lula, del seu club, del seu partit?*». Estem davant d'un Fuster gairebé «frankfurtià» en la seua anàlisi de la renúncia de la classe obrera als plantejaments revolucionaris, que T.W Adorno i M. Horkheimer (i Marcuse...) portaven dècades teoritzant. I la causa directa era el consum: la «societat de consum». Un consum que anestesia o distreu. Fuster no parla d'«alienació», però com s'ha d'entendre si no aquesta «distracció» de l'ideal revolucionari normatiu des de l'anàlisi marxista clàssica? A la fi, «*tots vivim al·lucinats per la inescapable i amena*

varietat de les “comoditats” que ens ofereixen els aparadors de les botigues. Pensant en “elles”, la “despolitització” és un fet. I per a Fuster aquesta «despolitització» és un dels fets més greus de la societat de consum, en la seua totalitat. «*No solament el proletariat*», diu Fuster, «“*abdica*” de les seves ànsies de revolució sinó que el complex sencer de la comunitat propendeix a desentendre’s dels afers “públics”». I el vot «captiu», en definitiva, era per a ell, un vot estupiditzat. Això sí, es planteja Fuster, «*el nostre veí, obsessionat pel cotxe, pel televisor, pel frigidaire, busca la seva “comoditat”. ¿Li’n fariem retret?*». Evidentment, ell no. I en aquest sentit, el text connecta amb les reflexions del 1968. Però fixem-nos per què Fuster defense el dret a les «comoditats»..., no impedeix la seua crítica i rebuig als efectes «reals» de la societat de consum! Per acabar, Fuster es plantejava si la renúncia a la «revolució» és un fet que cal lamentar o no. En realitat, no contestà, però de la «desbandada» general, diu, algú ix guanyant, i aquest és qui ara té la paella pel mànec: «*El tecnòcrata mana en la “societat de consum*».²² Uns possibles nous «mandarins», diu. D’aquesta manera també podem vincular aquest plantejament amb les reflexions sobre el «neocapitalisme» que abans hem vist. Interpretar que la de Fuster era una visió plaent de la «societat de consum» seria un error. Defensar el dret de la majoria (de les «masses»...) a millorar no significava cap acceptació acrítica del progrés. La crítica dels efectes de la nova versió de la societat de consum (efectivament: del capitalisme i la tecnocràcia en la nova formulació marxistitzant) continuava sent la columna vertebral de la seua reflexió.

Per tot això, en 1964 o en 1968, Fuster podia seguir criticant, com havia fet sempre, els usos dels mitjans de comunicació, o de la tècnica si anaven al servei d’aquesta nova forma de dominació (no oblidem l’ús també en Fuster de la noció de «tecnocràcia»). D’alienació. Si en 1953 havia afirmat que el cinema era l’opi dels pobles no hi ha cap raó ni prova que ens faça pensar que, en aquest moment, havia canviat d’opinió.²³ A propòsit dels

²² Joan FUSTER, «Consum i mandarinisme», *El Correo Catalán*, 23-7-1964, dins J. FUSTER, *Examen de consciència*, Barcelona, Edicions 62, 1968. Cal anotar la data de reedició de l’article en el llibre, ja que Fuster devia de considerar-lo en plena vigència.

²³ Encara en 1985, afirmà a propòsit de la televisió: «*Jo no sóc que conste!, dels qui estan en contra de la “tele”, dels qui es neguen a mirar-la (que seria com posar el cap sota l’ala, segons la tàctica de l’estruç). Pense que es tracta d’una proposta*

avanços de la tècnica el 1969 Fuster escrivia un interessant article que s'emparava ni més ni menys que en Tolstoi (i en Aldous Huxley, un autor la valoració del qual en Fuster va i ve, i en aquest article va). Deia Fuster: «*Fue el cascarrabias de Tolstoi quien dio la voz de alerta. El insigne conde vino a decir, poco más o menos: “¡Cuidado! ¡No se fíen ustedes! Todo ese asunto del “progreso” es una trampa ignominiosa. Cada avance de la técnica moderna sólo sirve para acrecentar el poder de los ya poderosos. Bajo la apariencia benéfica se esconde un turbio instrumento de tiranía... Y hay que reconocer que esta no era la típica alarma “reaccionaria” ante la expansión de la Ciencia y sus recursos. Tolstoi fue un personaje literalmente archireaccionario, sin duda; pero su argumento, por una vez, procedía de reflexiones bastante justas.*».

D'ací passava a Huxley, a la seua obra *Un món feliç*, a la qual, en aquesta ocasió, li reconeixia ser clarivent. De fet, en el present: «Nunca los que han detentado una forma u otra de poder», deia Fuster, «han sido tan poderosos como ahora: la mayoría de los “prodigios” de la ciencia han quedado en sus manos, y ellos los han empleado para ampliar, consolidar y sutilizar su dominio. Y, no hará falta añadirlo, nunca las multitudes sometidas no se han visto tan inermes como ahora. De la bomba atómica, al televisor,

tecnològica de profundes conseqüències col·lectives, culturals o no, més aviat no, que determinen idees o comportaments en un grau decisiu. Vull dir: és l'instrument d'“alienació” més poderós que existeix ara com ara. I ben difícil de contrarestar.».

Fuster no culpava el mitjà sense més, «*el mal no ve sempre dels “continguts”, que, esporàdicament, poden ser positius: ve de la nostra “obediència”. De la nostra falta d'esperit “crític”.*». Cfr., Joan FUSTER, *Sagitari*, Alzira, Bromera, 1993 (ed. orig., 1985), p. 166-167. Però fer d'aquesta advertència de Fuster (plena de distanciaments, però) de no confondre *per se* el mitjà amb els usos que en fa la societat, una defensa fusteriana de la ciència, o el progrés com fa Joan Borja (vegeu, Joan BORJA, *La utopia...* op.cit., p. 166-168) és potser excessiu. Perquè Fuster continua advertint d'una societat «obedient» on els mitjans de masses com la televisió hi tenen un paper decisiu. Si cal separar el mitjà dels usos, no podem separar el mitjà de la societat en què exerceix els efectes reals. I això Fuster, en 1953 com en 1985, ho continuava denunciant. El 1992 afirmarà que «*els grans mitjans de comunicació, que són grans productors i conductors d'ideologia, doncs acabaran tornant tonta la gent.*». Fuster, a més, fent-se ressò d'una cèlebre frase de Josep Pla, parlava d'un «*procés de cretinització general progressiva.*». Cfr. J. FUSTER, *De viva veu. Entrevistes (1952-1992)*, Catarroja, Afers, 1992, p. 365.

pasando por las naves espaciales, el láser, las metralletas, los libros de bolsillo, el detector de mentiras, la publicidad masiva y tantísimas cosas más, el repertorio de “adelantos” aflictivos es inmenso, abrumador».

«*Afflictius*», en diu Fuster, d'aquests «adelantos» entre cometes, la bomba atòmica... com el televisor! Això sí, deia Fuster, «claro está que Huxley, como Tolstoi, hacían un poco de trampa. El “progreso técnico” no es únicamente eso. El progreso técnico es también, por ejemplo, la aspirina». *Fet i fet, la imatge de l'aspirina apareixerà en altres ocasions, ja que per a Fuster simbolitza el vessant positiu indubtable: l'altre «progrés» possible, si més no. Per a Fuster no es tractava de fer com Tolstoi i Huxley i renunciar al progrés i tornar, diu Fuster, «a tipos de vida primario». Efectivament, aquest és el nucli de la crítica que Fuster feia no ja als dos escriptors sinó a Marcuse i als joves hippies... Una presumpta Arcàdia «constituída por pequeñas comunidades autárquicas, de economía rural y artesana» seria una proposta absurda, diu Fuster. Evidentment per a ell, The small is not beautiful, i mai no ho seria. Per tant, aquest és el nucli de la crítica, no el diagnòstic de fons, sinó la solució.*

*I en el ramat, hi ha el poder. En definitiva: «Hoy, como siempre, las aportaciones de la técnica están “a las órdenes” de alguien. Este “alguien” será un Estado, será una clase —la dueña y señora— o será un clan de burócratas».*²⁴ És, gairebé fil per randa, el mateix repertori d'anys enrere en les seues crítiques: la tècnica, el poder totalitari, ara entès en termes de poder de «classe» i encara de «tecnocràcia». Efectivament, Fuster no denuncia la tècnica per se (l'aspirina!), i creu que és possible i necessari lluitar en contra dels usos per part del poder. Fuster no és un «reaccionari». Però, insistim de nou, això no canvia el seu diagnòstic: la tècnica funciona al servei del poder. Sempre (almenys fins ara). I genera efectes de dominació i control. Genera un tipus de societat amb la majoria de la població sotmesa. Unes «masses» que efectivament no es rebel·len...

Per això, cal adonar-se que aquesta nova lectura era la tercera «onada» de la seua posició crítica davant la modernitat. Fuster no havia modificat, en essència, la seua valoració sobre aquests temes clàssics del seu pensament. És ben cert que ara criticava obertament la formulació elitista orteguiana. Però

²⁴ Joan FUSTER, «El reverso de la medalla», *Tele-exprés*, 4-8-1969.

ho feia, sobretot, si volia ser coherent, perquè ara volia criticar qualsevol altra formulació elitista (per molt d'esqueres que semblara). Però la seua crítica al «neocapitalisme» era *de facto* un posicionament crític sobre la modernitat, tant com ho era el del maleït Marcuse. I, en el fons, no eren tan diferents.²⁵ Acusar el pensador alemany, sense més, d'estar defensant posicions roussonianes seria absurd. D'altra banda, Marcuse havia teoritzat, precisament, la possibilitat de l'ús de la tècnica per posar fi a l'escassetat en el seu treball *La fi de la utopia*. Certament, la de Fuster era una crítica contra les «modes» de l'esquerra del moment, però aquesta exuberància no té per què amagar el contingut de fons. No deixa de ser molt interessant constatar com Fuster es va dedicar a fustigar els *hippies*, els joves del maig del 1968, als *beats*.²⁶ D'una banda, els criticava la feblesa de la seua crítica a la societat de consum, precisament. De l'altra, els acusava de no ser altra cosa que fills de la burgesia, de no ser altra cosa que falsos «revolucionaris». En realitat, no deixa de ser curiós que Fuster construïra la seua crítica gairebé com si fos un «comunista» del PCF o del PCI. Certament, també Raymond Aron s'hi havia oposat (però no Sartre). Però ara, Fuster en atacar les febleses burgeses o petitburgeses, semblava més un «vell» dirigent comunista incapaç d'entendre els canvis.²⁷ O potser no era ben bé això i a qui Fuster més s'assemblava era al Pier Paolo Pasolini que entre els policies i els estudiants, arran dels fets de 1969 a Itàlia, declarava estar del costat dels policies perquè eren proletaris del

²⁵ Marcuse, certament, era un crític de la modernitat d'estirp heideggeriana. La seua crítica era en un ordre industrial que configurava una societat «unidimensional» i uniforme. Vegeu, Richard WOLIN, *Los hijos de Heidegger*, Madrid, Cátedra, 2004, p. 201 i seg. De debò estava tan lluny de Fuster en la seua crítica de la societat? No deixa de ser curiós que, com si hagués oblidat el seus propis menyspreus, el 1985 Fuster diria: «Ningú no parla ja de Marcuse, i això també és injust. Hi hagué uns quants anys en què el trobàveu citat ara i adés, amb una profusió realment embafadora: formava part de la *Patrística de Maig del 68*». Fuster, que mantenia la seua mirada sobre el 68 (i els seus protagonistes convertits en «*pares de família, la majoria integrats en el "sistema", com era de preveure. Al capdavant fou una revolucioneta de fills de papà*», assenyalava que «*tanmateix, Marcuse va explicar unes quantes coses molt raonables, que no han perdut vigència*». Joan FUSTER, *Sagitari*, op.cit., p. 127-128. Ens quedem, però, sense saber quines eren aquestes coses...

²⁶ Joan FUSTER, *Babels i Babilònies*, Alzira, 1997 (ed. orig. 1972).

²⁷ Serge AUDIER, *La pensée anti-68. Essai sur une restauration intellectuelle*, Paris, La Découverte, 2008, p. 77 i seg., pel que fa als comunistes francesos.

sud i no burgesos com els estudiants...²⁸ Fins a quin punt l'aparent transformació del pensament fusterià no respon, més aviat, a la seua crítica a les insuficiències del pensament d'esquerres (que havia heretat, efectivament i de manera paradoxal, bona part de la retòrica de la crítica a les «masses») més que no, en el fons, a una acceptació de la modernitat? Fuster acceptava el benestar i les millores introduïdes per la tècnica: la possibilitat del «consum», però no la societat «neocapitalista». És com si, per elevació, Fuster hagués sublimat les seues velles crítiques amb aquest nou plantejament. Al mateix temps que adoptava un plantejament «més enllà de l'esquerra».

Cal tindre present que, progressivament, i en contrast amb el nucli dur de la formació intel·lectual fusteriana (del nucli dur «filosòfic» de la seua formació), a finals de la dècada dels anys cinquanta i clarament a inicis dels anys seixanta, el marxisme havia anat guanyant un pes major, sobretot als assaigs de naturalesa més política. És el cas del *Nosaltres els valencians*. Però, fins i tot aleshores, la influència del marxisme era essencialment heurística o metodològica, més que no «política». A poc a poc podem trobar com el marxisme passarà de representar una influència per a l'anàlisi històrica i cultural general a representar una influència política (derivada, justament, de les premisses analítiques que Fuster va desenvolupant en els seus treballs, com en els anys de la Transició²⁹). No es tracta de cap tall net ni Fuster es va fer «marxista» amb militància de partit. D'altra banda, i més

²⁸ Més enllà d'aquesta coincidència anecdòtica, en el fons, la crítica pasoliniana a la modernitat té molts elements de contacte amb el pensament de Fuster. Tots dos (nascuts, per cert, el 1922, i procedents d'una àrea rural) partien de la interpretació d'un món que va erosionant-se a causa d'una modernitat que destrueix les identitats (especialment la del «poble»). En aquest sentit és especialment rellevant el recull de treballs publicats a Pier Paolo PASOLINI, *Lettere Luterane. Il progresso come falso progresso*, Torí, Einaudi, 2003 (ed. italiana original, 1976). Una aguda anàlisi a Giuseppe SAPELLI, *Modernizzazione senza sviluppo. Il capitalismo secondo Pasolini*, Milà, Bruno Mondadori, 2005. Cal no oblidar que un aspecte central de la reflexió pasoliniana fou la seua sensibilitat cap a les cultures minoritàries, cap a les llengües minoritàries, en concret a partir de l'exemple del dialecte friülà. Del seu interès per la cultura catalana en donà testimoni el seu contacte personal, Josep.Maria CASTELLET, *Els escenaris de la memòria*, Barcelona, Edicions 62, 1995 (ed. orig., 1988), p. 128-129.

²⁹ Ferran ARCHILÉS, «L'inevitable desencís. Joan Fuster i la transició democràtica», *Afers*, 67. 2010, p. 565-594.

enllà dels clàssics, quant de «marxisme occidental», per dir-ho com Perry Anderson, va digerir Fuster? En el fons, es tracta més aviat d'una agudització de la influència, per dir-ho així, del «materialisme històric» com a eina per a l'anàlisi socioeconòmica i de classe de la societat (possiblement filtrat pels estudis històrics i literaris, sobretot, més que no estrictament filosòfics).³⁰ Fuster va estar sempre més influenciat per *El manifest comunista* que no per *El capital*.

Però al mateix temps en les anàlisis més «polítiques» la seua reflexió sobre els joves *hippies*, l'anàlisi del fenomen nacional, tot passant per l'ocupació de Praga pels tancs soviètics,³¹ Fuster sembla mostrar un procés creixent de «radicalització» esquerrana. De fet, tota la seua anàlisi s'omple de reflexions en una direcció obertament marxitzant. És, si més no, curiós trobar com l'antitotalitari Fuster de feia uns anys esdevenia ara tan influenciat pel marxisme (de tall gramscia, *comme il faut*).

Cal dir que aquesta «radicalització» teòrica és una trajectòria, en aquests anys, semblant a l'adoptada per l'admirat Sartre (que basculà cap a una sorprenent proximitat amb el maoisme, com és sabut). Cal recordar que després del 1968 hi hagué un temps en què molts intel·lectuals van moure's pels territoris de la ultraesquerra (el darrer moment del *gauchisme*), especialment a França. Tant hi fa Sartre com Foucault, en aquest moment.³² Per a Fuster, em sembla que no hi havia cap mena de contradicció en aquesta

³⁰ L'autor marxista la influència del qual resulta més desconcertant és Lukács. Fins a quin punt en el seu *L'assalt a la raó* no veurà Fuster un univers reconeixible, una mena d'humanisme burgès radicalitzat, sota efígie marxista? En definitiva, aquesta crítica a l'irracionalisme, al descrèdit de la raó, havia d'encaixar amb el Fuster d'inicis dels anys seixanta. Vegeu Joan FUSTER, *Diccionari per a ociosos... op.cit.*, p. 112.

³¹ Joan FUSTER, «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes», *Serra d'Or*, setembre 1968, p. 49. Potser aquest siga l'article de premsa que més malentesos va generar de tota la producció fusteriana. El ben cert és que, més que subtilitat s'hi respira confusió, quan Fuster, que no justifica la invasió de Praga pels tancs soviètics, gairebé ho sembla, i de retop critica els intel·lectuals i les esquerres que ho han criticat per «petitburguesos» i efusions «líriques»! I fins i tot dirà de Sartre que «aquest filòsof sempre l'erra de mig a mig en política». Així mateix, és vagament incomprensible la resposta que articulà en carta a Jordi Solé-Tura el 5-11-68, i reproduïda a *L'Esport*, 10, 2002, p. 194-197.

³² Després d'haver-ne estat «absents» al 68 mateix, vegeu, Bernar BRILLANT, *Les clercs de 68*, París, PUF, 2003.

nova posició. En realitat, potser sí que hi hauria molt a discutir, ja que l'adopció d'una perspectiva marxista implicava uns canvis substancials no tant en els temes a tractar com en les conclusions (teòriques i pràctiques) que n'extreia. El que em sembla incontestable és que per a ell era una manera de cloure una reflexió molt crítica sobre la modernitat.

I dic cloure deliberadament, perquè tot el que va vindre després en el món del pensament, ja fóra l'estructuralisme o el postestructuralisme, com la renovada influència de l'Escola de Frankfurt no va deixar cap petja en Fuster, si no és en negatiu, com amb Marcuse, com queda dit. I només cal pensar en l'absència de Walter Benjamin.³³ Tampoc, però, es deixaria arrossegar per cap «moda».³⁴ En realitat, a inicis dels anys seixanta, ja es pot apreciar un cert *decalage* en el pensament fusterià. Així, quan l'estructuralisme començava a imposar-se a les ciències humanes i socials en el panorama cultural francès, Fuster continuava redefinint el seu humanisme existencialista. De fet, no és estrany que el marxisme apareguera com a gran innovació (i potser solució) a la crisi d'un humanisme que semblava no respondre a les noves necessitats.

En certa manera tampoc no era tan estrany, almenys en el primer cas, car l'ascens de l'estructuralisme representava l'eclipsar-se, sobretot, com ha dit Françoise Dosse, d'un *estel*: Jean Paul Sartre. D'alguna manera, l'estructuralisme actuava com a instrument d'una desideologització, de l'intel·lectual compromès, n'ha dit el mateix Dosse.³⁵ Certament Fuster havia estat molt crític i des d'aviat amb el que cabia entendre com a

³³ La millor anàlisi de l'elusiva relació entre Fuster i la teoria crítica a Guillem CALAFORRA, *op. cit.*, p. 88 i seg.

³⁴ En un text que no pot ser més característic, que veié la llum el 1985, sobre els «nous filòsofs» francesos en diria: «*Els papers d'aquest xicots, almenys els que jo he pogut llegir, són d'un grau elucubratiu notòriament enginyós, sens dubte, i presenten una superfície literària molt discreta, com és costum en els productes intel·lectuals de l'altra banda dels Pirineus. Però, de fet, no hi trobem cap rastre d'una qualsevol problemàtica que pugui ser qualificada de "filosòfica". Tots els seus esforços es concentren a demostrar que els textos de Karl Marx —i no ja els de Lenin o els de Stalin— conduïen inevitablement a això que ara anomenen el Goulag*». En resum, per a Fuster, «*Els "nous filòsofs", ai!, ni són "filòsofs", ni tan sols "nous". Són una mena de cagallons de Camus, però sense el patetisme, sense l'ansietat vibrant que fluïa en les planes de L'Home revoltat*». J. FUSTER, *Sagitari*, *op. cit.*, p. 141-142.

³⁵ Vegeu François DOSSE, *Histoire du structuralisme, I. Le camp du signe, 1945-1966*, Paris, La Découverte, 1992, p. 10 i seg.

compromís. Però, com més va la dècada dels seixanta, i especialment la dels setanta, més va, paradoxalment, la imatge d'un Fuster inequívocament compromès. Si Foucault alçava la imatge de l'intel·lectual «específic»³⁶ i esdevenia la contrafigura d'un Sartre intel·lectual universal, Fuster difícilment seguiria aquest camí.³⁷ Fet i fet, la seua evolució s'assembla finalment a la del mateix Sartre, que a les darreries de la seua trajectòria vital i intel·lectual accentuava fins a la caricatura el seu radicalisme compromès. Fuster, però, no es va fer mai trotskista ni maoista ni res de semblant. Però, més que mai en la seua vida en els anys setanta i fins a inicis dels vuitanta, Joan Fuster va esdevindre un intel·lectual provocador i extremat, «extraparlamentari», com en deia ell mateix. Divertidament extremat, val a dir. Pura provocació sense pujar a cap barril a fer discursos.

Independentment de la qualitat intrínseca de l'obra, Fuster va ser capaç de generar un doble efecte, un efecte de «modernitat» i un efecte de «radicalitat», com ha dit Michel Winock de Sartre.³⁸ Combinats, el convertiren en la figura pública que (ho haguera desitjat o no) coneixem com a Joan Fuster. Això, probablement, no hauria estat possible sense l'adopció d'un llenguatge com el del marxisme, que permetia, en aquell moment, una distància crítica amb la dictadura demolidora (sobretot si aconseguia combinar la proposta nacionalista amb els plantejaments de modernització social).

Però el seu pensament es va tancar a finals dels anys seixanta i després ja no es va modificar més. Aquest tancament no em sembla, en absolut, un caprici ni tampoc alguna mena de defecte (diguem-ne una mancança de curiositat intel·lectual), sinó que era una mostra de coherència interna, per bé que potser no gaire evident. En la meua opinió, hi ha clars elements de continuïtat en un pensament que planteja una crítica a la modernitat nascut sota l'estela del pensament de la *kulturkritik* i que arriba fins a les transformacions de la societat de consum i els efectes dels *mass media*.

³⁶ Michel FOUCAULT, «La funció política de l'intel·lectual», dins, *Foucault vist per Foucault. La filosofia com a activitat il·lustrada*,. Alzira, Bromera, 1994, p. 195-204.

³⁷ En definitiva, era el camí que acabaria imposant el «desencant» definitiu posterior al 68. Vegeu François HOURMANT, *Lé Désenchantement des clercs. Figures de l'intellectuel dans l'après.Mai 68*, Rennes, Presses Universitaires rennes, 1997.

³⁸ Michel WINOCK, «Sartre: l'effet de modernité», dins I. Galster (dir.), *La naissance du "Phénomène Sartre". Raisons d'un succès, 1938-1945*, Paris, Seuil, 2001, p. 211 i seg.

Això sí, Fuster mai no esdevindria un «postmodern».³⁹ Aquest moment del pensament de la modernitat, ja no seria el seu. Per exemple, Fuster no estava ben preparat per pensar després de la «gran divisió», com en diu Andreas Huyssen de la liquidació de la barrera entre l'«alta cultura» i la «cultura popular».⁴⁰ Fuster, probablement, havia deixat amb el temps de ser gairebé un «apocalíptic», però la cultura «pop» (per més que com a articulista i dietarista fóra un observador atent de la realitat quotidiana) no era el seu àmbit. A més, aquesta liquidació suposaria qüestionar sòlides conviccions fusterianes sobre el significat de la cultura (i del projecte del seu model de crítica cultural).⁴¹ Però això és precisament el que el moment postmodern representa, la fi d'aquesta distinció.

No, Fuster mai no s'hi podria trobar còmode, amb el pensament postmodern. El seu pensament no estava més enllà de la modernitat, ni estava contra la modernitat, ni pretenia superar-la, si és que qualsevol d'aquestes fórmules serveix per definir el moment postmodern. Fuster s'hi rabejà sempre

³⁹ Vegeu, en canvi, que per la coincidència amb el moment de gestació i encara per un cert toc «nihilista», ha argumentat sobre la possibilitat d'un parentesc (que no identitat) entre Fuster i el pensament postmodern, Antoni RIERA, *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, Curial, 1993, p. 96 i seg. Com ha dit Antoni Seva, comentant precisament la valoració de Riera, però, «en l'obra assagística publicada, és a dir, fins a la dècada dels 70, Fuster no arriba més enllà de l'existencialisme i dels epígons del marxisme i del freudisme, quan el postmodernisme encara no s'havia manifestat». Cfr. Antoni SEVA, «La militància independent», *L'Espill*, 10, 2002, p. 31-46, citació de la p. 35.

⁴⁰ Andras HUYSEN, *Después de la gran división*, Buenos Aires, Andriana Hidalgo, 2002.

⁴¹ El 1985, Fuster afirmava que: «Això de la “cultura popular” és, en teoria i en la pràctica, un embolic molt gros. Sempre he trobat que és una fórmula confusional·la. [...] Només hi ha una “cultura”: la que la gent culta, qualifica de “cultura”. Fins i tot la “contracultura” no és sinó una “cultura” més sofisticada que la de les universitats i les acadèmies. ¿La “subcultura” els tebeos, dels telefilms, dels digestos? És això: una “cultura popular” del folklore —siga l'heretat. Siga el de les discoteques—, ja pertany a un altre territori de consideracions: el de l'antropologia cultural, o d'alguna altra “ciència” similar, en les quals “cultura” significa “comportament col·lectiu”». Una altra cosa és que Fuster deplorara que «el drama, evident, és que la “cultura-cultura” només ha estat accessible per a un sector minoritari de la societat». Fuster no era un elitista, i hauria desitjat que es produïra una democratització (via abaratiment) de la cultura. Però aquesta era la que era: l'alta cultura. Joan FUSTER, *Sagitari*, op. cit., p. 164-165.

incòmode dins del pensament de la modernitat, superant herències i de vegades mantenint-les de manera insospitada, o convertint el marxisme en el darrer horitzó insuperable. Però el seu pensament es mantingué, adaptant-se i sobrevivint-se a si mateix, dins d'unes coordenades ideològiques i cronològiques de naixement molt precises.

De segur que seria excessiu descriure la crítica de Fuster a la modernitat com a *romàntica* en el sentit que han elaborat Michael Löwy i Robert Sayre, en termes tals que van molt més enllà del moviment històric del romanticisme. Per a aquests autors es tractaria d'una crítica cultural de la civilització moderna (capitalista) en nom d'uns valors premoderns. Una crítica que s'adreçaria vers aspectes concebuts com a inacceptables, degradants: la mecanització de la vida, la dissolució de la comunitat i el desencantament del món. Segons aquests autors, la mirada nostàlgica envers el passat no significa que siga reaccionària. De fet, per al romanticisme revolucionari, l'objectiu no seria un retornar al passat sinó un desviar-se cap a un pervindre utòpic. Per a aquests autors, Walter Benjamin seria un autor *romàntic* en aquest sentit.⁴²

Potser no és aquest el cas de Fuster, però tal vegada hi ha alguns elements d'aquesta caracterització que retindre. Fuster mai no va deixar de mirar endavant, cap al futur, ni va negar mai la modernitat. Però la llum del futur, com en va dir Pasolini en un bell poema, mai no va deixar de ferir-lo (potser sí que Pasolini és un *romàntic*?). Per això, al mateix temps, la seua manera de pensar la modernitat es feia des d'una crítica de les pèrdues que s'assembla al dolor pel desencantament del món. Com calia pensar la «comunitat» en la societat de masses? És que calia rebutjar el progrés o la tècnica? Fuster mai no ho va dir, això. Però la seua mirada estava també ferida per la llum del passat que s'esvania. Potser, un poc, com l'àngel de Paul Klee mirat per Benjamin.⁴³

⁴² Vegeu, M. LÖWY, *Walter Benjamin: aviso de incendio. Una lectura de las tesis «Sobre el concepto de historia»*, Mèxic, FCE, 2003, p. 18, d'on prenem la caracterització.

⁴³ Una reflexió recent que vincula l'obra pasoliniana amb Benjamin, George DIDI-HUBERMAN, *Survivance des lucioles*, París, Les Éditions de Minuit, 2009.